

PAPER DETAILS

TITLE: SEYDAYÊ MELE 'ELÎ Û NIRXANDINA WEFATNAMEYA WÎ JI ALÎYÊ HUNERÊN WÊJEYÎ
VE

AUTHORS: Mehmet Edip ÇAGMAR

PAGES: 25-45

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1668561>

SEYDAYÊ MELE 'ELÎ Û NIRXANDINA WEFATNAMEYA WÎ
JI ALÎYÊ HUNERÊN EDEBÎ VE
(SEYDA MELA ALI AND EXAMINATION OF HIS WEFATNAME
IN TERMS OF LITERARY ARTS)

M. Edip ÇAĞMAR*

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî**Received // Hatîn:** 29.03.2021**Accepted // Pejirandin:** 27.04.2021**Published // Weşandin:** 30.04.2021**Pages // Rûpel:** 25-45This work is licensed under the Creative Commons
Attribution International License (CC BY 4.0).
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>**Citation/Atîf:** Çağmar, M. Edip, (2021). Seydayê Mele 'Elî û Nirxandina Wefatnameya Wî Ji Alîyê Hunerên Edebî ve
Kurdiname, no. 4, p. 25-45**Plagiarism/Întihal:** This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website
// *Ev gotar herî kêr ji alîyê 2 hakekan va hatiye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatiye derbaskirin.***Kurte:**

Di nav kurdan de ji berê de mederese û seyda hebûne û niha jî didome. Bi awayekî gelemperî di vê kevneşopîya hanê de yên ku berhem nivîsandine kêr bûne. Yek ji wan kesên ku berhem nivîsandine Seydayê Mele Elî Êrsî ye. Ev gotara me ya hanê jî li ser Seydayê Mela 'Elî Êrsî û berhama wî ye ku berhema wî bi navê *wefatnameyê* hatiye naskirin. Di vê nivîsê de li ser jiyan û perwerdeya Seyda û alîyê wî yê 'ilmî û wêjeyîyê hatiye sekinandin. Bi vê mebestê behsa berhemên wî hatiye kirin. Lê bi taybet lêkolîn li ser berhema wî a ku navê wê *wefatname* ye bi awayekî kûr çêbûye. Di vê gotarê de *wefatname* ji alî ziman û huner pirtir hatiye nirxandin.

Peyvên Sereke: Seydayê Mele 'Elî, Wefatname, Huner, Ziman, Wêje.**Abstract:**

There were schools religious and scholars about sciences of religion for old time among Kurds. In general there has been writing production in this tradition very little. Seyda Mela 'Alî Êrsî is one of the teachers who wrote books. This article is about Seyda mela alî and his work *wefatname*. In this article, the life of Seyda Mela Ali and her work named *wefatname* are examined in terms of literary arts. His works were mentioned and his death certificate was examined in detail. It's student about the death of the Prophet and the events that took place during his death.

The *wefatname* is very important in Kurdish literature. Because there are few works such as *wefatname* in Kurdish literature

Key Words: Seyda Mele Elî, Wefatname, Arts, Language, Literature.

* Prof. Dr., Zanîngeha Dicleyê, Fakulteya Îlahîyatê, Email: mecagmar@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-9756-0327.

Destpêk

Di wêjeya gelên Misliman de hinek cureyên wêjeyî pirê caran mijara wan di derbarê Hz. Pêxember (s.x.l.) e. Wekî mewlûd, mersîyye, medhiye, bedîyyat, wefatname. Ji vanan wefatname pirr meşhûr nînin. Lê belê yên din pirtir belav in. Evê hanê çiqas mijara wan Hz. Pêxember be jî ji hev cuda ne. Lewra her yek alîyekî Pêxemberê Xweda ji me re behs dike. Ji vana bêjeyên wefatname û mersîyye wek hev xuya dikin. Lê belê bi awayekî gelemperî di mersîyyan de behsa berketina mîrî te kirin, pesnê wî tê dayin û teselli kirin heye (Adak, 2019: 143, DÎA, 2004: XXIX, 215). Lê belê di wefatnameyan de bi giranî behsa wefatê têkirin.

Bê wefatnameyan cureyên ku behsa wan hat kirin pir hatine nivîsandin. Wefatname di Erebi, Kurdî, Farisî û Tirkî her çar zimanan de jî hatiye nivîsandin. (Ertekin, 2021) Lê belê li gorî cureyên din hindik in. Di vê nivîsarê de ji ber ku mijara me di derbarê wefatnameyekî Kurdî de ye em dixwazin tenê navê çend heb wefatnameyên Kurdî ji we re bêjin.

1. **Wefatnamey Resûl:** Nivîskar Mele Bîlal Hîroyî, Di sala 1902an de hatiye weşandin û bi zarava soranî ye û 386 malik e.

2. **Wefatnamey Resûlê Nazdar:** Nivîskar: Muhemmed Emîn 'Esrî, weşanxane Kerkûk Teraqqî, 1972. Manzûm e û ji dused û bîst û yek malikan pêk tê

3. **Wefatnamey Resûlê Nazdar:** Nivîskar diyar nîn e, di sala 1955 li Bexda'yê ji aliyê çapxana Erebi de hatiye weşandin.

Ev her du wefatname navê wan wek hev e. Îhtîmala her du jî eynî be jî heye.

4. **Wefatnamey Pêxember:** 'Ebbas Xerîb kurê Mustafa, destnivîs û bi zaravayê Soranî hatiye nivîsandin û 220 malik e. (Pirtukxana Ebdu'r-reqîb Yusûf).

5. **Wefatnamey Pêxember:** Nivîskar baş ne diyar e. Lê belê li rûpelek dawîyê de dibêje

*Bibexşe Xetayê kâtîbî 'l-hurûf
Feqî Ebû Bekr li cîgahê Mexûf*

Di vê wefatnameyê de li ciyek di jî ji bona xwe bêjeya katîb bikaranîye, derdikeve holê ku navê nivîskarê vê berhema hanê Feqî Ebû Bekr e. Ji 329 malikan pêk tê. Bi zaravayê Kurmancî hatiye nivîsandin. Lê bele nêzikî devoka Behdîna ye û bandora Farisî li ser berhemê xuya ye. 1930an de li Mehabadê bi alîkarîya Muhemmed Emîn Misrî ji aliyê sazmana Întîşaratê Seyyîdan hatiye weşandin.

6. **Kitâbu mehzûnî'l-qulûb:** wefatu'n-nebî, Nivîskar Ebdullah Atabey e. Ji Termila Erxenê navçeya Amedê. 1983an de wefat kiriye. Ev berhem manzum e û nivîskar tevî ku ne mela ye û seyda ye û tu dibîstanekî jî ne xwendîye berhemek pir hêja nivîsandîye. Ev berhem nehatiye çapkirin. Lê destnivîsek wê ku ji aliyê Seydayê Mela Zeynelabidîn hatiye nivîsandin niha di destê malbata wî de ye.

7. **Wefatname:** Nivîskar Seydayê Mele Elî Êrsî. Ev berhem mijara vê xebata me ye.

1. Seydayê Mele Elî Êrsî

1.1. Jiyana Seyda

Li gorî agahîyên ku kurê Seydayê Mele¹ Elî di pêşgotina dîwana Seyda de gotîye Seyda di tarîxa 01.07.1938an de li navçeya Dihê li gundê Êrsê hatiye dinyayê. Malbata Seyda malbateke mela ne. Di nav gel de malbatên wisa bi mala melan hatine navdayin. Ev malbat jî bi muderistî û alimtiyê hatiye nasîn. (Mele Elî, 2013: 9) Li gorî agahîyên nusxeya wefatnameyê ya ku di destê me de ye Seyda kurê Mele Ebdurrezaq e ew jî kurê Mele Ehmed e ew jî kurê mele Xelîlê Kal e û jî welatê Bota ji gundê Êrsê ye û jî Dihê koçî Wanê kirine. (Mele Elî, 1) Ji van agahîyên hanê jî tê fehmkirin ku malbata seyda ji berê de bi îlmê meşxûl bûye. Seydayê Mele Ebdirezzaq, bavê Mele Elî, di alimti û mûderristiyê de di devera xwe de bi nav û deng bûye. Bi sedan feqîyên wî hebûye û perwerdehiya feqîyên wî bi zimanê kurdî bûye. (Mele Elî, 2013:9).

Li ser nusxeya destnivîsa wefatnamêye de “Mela Xelîlê Kal” hatiye nivîsandin. Ji bêjeya kal tê fahmkirin kalikê Seyda ku navê wî Xelîl e digel melatîyê şêx jî bûye. Lewra di nav Kurdan de bêjeya kal bi leqebtî bê kesên ku umurê wan dirêj e bi tenê ji bo şêxan tê bikaranîn, bi taybet melayê ku ne şêx be ew jî vê leqebê naxwaze, gel ji bona bi kar bîne. Li gorî agahîyên li cem pismamê Seyda ku navê wî Ebdulbaqî Arslan e Mele Xelîlê kal 125 sal jiyaye û ji ber umre wî dirêj bûye ji re kal hatiye gotin. Lê belê dîsa li gorî agahîyên li cem wî Mele Xelîl meşerebsofî bûye û têkilîyên wî bi Şêxên Basret re hebûye û dibe ku Xelîfetî ji şêxên Basret girtibe. Ev jî îhtîmalek ji bo bikarnîna bêjeya kal ji Mele Xelîl re. Êrs gundekî li herêma Botan girêdayî bi navçeya Dihê ye ku niha ev navçe bi Erûhê tê naskirin û girêdayî bajarê Sêrtê ye. Ji sedem ku jî Êrsê ye jê re Mele Elîyê Botî Êrsî hatiye gotin. Leqeba seyyid jî ji bona wî hatiye bi kar anîn. Lewra li gorî agahîyên malbatê ew ji nesla Hz. Pêxmeber tîr û di nav gel de bi seyyîdtî hatine naskirin. Ev tişt di malika Seyda ya jêr de jî heye.

Bi hemdîllahî navê wî jî ‘Elî ye

Huseynê wî leqeb hem neclê wî ye (Mele Elî, 2013:280).

Çawa ku di vê malikê de derbas dibe Seyda ji bona xwe bêjeya Huseyn jî bi leqebtî bi kar anîye û li du jî diyar dike ku ew nevîyê Hz. Huseyn e. Paşnavê malbata Seyda Arslan e. Mele Elî wek hemû zarokên kurdan bi Quranê dest bi perwerdehiya xwe kiriye û li cem bavê xwe berê Quranê dixwîne dû re dest bi xwendina medresê dike. Bi qasî malûmatên hatiye destê me Seyda xwendina xwe li cem bavê xwe didomîne. Malbata Mele Elî, di sala 1955 de ji navçeya Dihê bar dîkin û diçin li bajarê Wanê bi cî dibin. Mele Elî, li çend gûndên Wanê melatîya fexrî dike. Paşê di saziyêke dewletê de dest bi kar dike. (Mele Elî, 2013:10) Li gorî kurê Seyda gotîye Seyda hetta piştî aloziya 12yê îlonê li Wanê dimîne du re, ji ber karesata darbeya îlonê bi malbatî diçe Mersînê. Li wir dimîne, piştî hinek zeman derbas dibe nexweşîna şekir lê derdikeve û ev nexweşîna dibe sebebê wendakirina çavê wî. Di sala 2000an de li Mersînê ji sedem nexweşîya şekir wefat dike (Mele Elî, 2013:10).

1 Ji sedem di dîwana Seyda Dîwana Seydayê Mele Elî hatiye nivîsandin, me jî di vê gotarê de dewsa bêjeya “mela” “mele” bikaranî.

1.2. Kesayetîya Seyda

Hem li gorî agahîyên ku kurê wî nivîsandîye û hem jî li gorî nivîsandina nas û dostên wî, nivîskar û lêkolîner Ziya Avcı, Seyda xwedîyê şexsîyete kî vêrek, rast, bixîret, çalak û netewperver e. Di sala 1967an de bûye damezrêner û endamê komela Çand û Alîkarîya Elbakê û li Mersînê ji bona ziman û gelê xwe pir xebitîye. Di salên jiyana Seyda de piştaftina dewletê li ser gele Kurd gelek pir bûye. Lewra ji aliyê dewletê ve hebûna Kurdan nehatiye qebûl kirin. Tevî ev rewşa hanê Seyda li ziman û çanda xwe xwedî derketîye. Seyda di nav civakê de bi sohbeta xweş jî hatiye naskirin (Mele Elî, 2013: 7-11).

1.3. Berhemên Seyda

Du berhemên Seyda hene li ber destê me. Li gorî gotina Buşra Meçîn ku nevîya Seyda ye berhmên wî hinek din jî hebûne. Lê belê niha li holê tune nin. Di pêşgotina dîwana wî ji aliyê kurê wî Sultan Huseyin bixwe ev tişt hatiye bilêvkirin û dibe ku “destnivîsa dîwana bavê min li qunceki malê veşartî bû û kesê nizanî bû ku Kurdî ye û min wê dît û çapkir ji wendabûnê xelaskir” (Mele Elî, 2013:10) Îhtîmala mezin ew e ku bê du berhemên wî tiştên wî yên dinê di quncikekî de wendabûnin an jî rizîya ne an jî dibe ku li cem feqî û dostên wî ne. Lê belê em nizanin ji van tiştan kîjan qewimîye.

Dîroka qedandina her du berhemên Seyda jî bi awayekî bêguman nişanî me dide ku hinek berhemên wî ê din jî hebûne. Lewra wefatnameya wî di sala 1967 heftan de temam bûye û dîwana wî ku navê wê “Ax Ji Derdê Evînê” ye di sala 1985an de temam bûye û koçkirina wî ya axîretê jî di sala 2000an de ye. Helbestvanekî di ciwanî ya xwe de dest bi helbestê kiribe ne mumkun e ku di dawîya umre xwe de pazdeh salan helbest nenivîsîbe. Bi taybet ev tişt ji bona mirovekî çalak û berketyê gelê xwe qe ne mumkun e. Lê belê bêxwedîtî, bêderfetî, qedexetî û zextî bûye sebebê wendabûna gelek berhemên kurdî.

Berhemên Seydayê Mele Elî yên ku niha li holê ne du heb in. Yek jê “*Ax Ji Ber Evînê*” ye ku ew bi navê Dîwana Seydayê Mele ‘Elî jî hatiye naskirin ya dudu ya jî “*Wefatname*” ye.

1.3.1. Ax Ji Ber Evînê

Ev berhem dîwan e û zimanê wê kurdî ye. Navê wêye tam “*ax ji ber evînê: ah min el-îşqî*” ye. Li gorî agahîyên hene Seyda di sala 1956an de dest bi nivîsandina wê kiriye û 1985an de jî ew temam kiriye. Li gorî tarîxên di binê helbestan de hatiye nivîsandin herî hindik nivîsandina wê bîst sal dewam kiriye. Li Turkiyê ji aliyê weşanxana Doz’ê ve di sala 2013an de bi tîpên latînî hatiye çapkirin. Di vê çapê de pêşgotinek ji aliyê lêkolîner Ziya Avcı û pêşgotinek jî aliyê kurê Seyda Sultan Huseyin Arslan hatiye nivîsandin. Ji her du pêşgotinan tê fahm kirin ku ji bona çapkirina dîwanê Sultan Huseyin Arslan, Ziya Avcı û Mihmed Emîn Narozi xebitîne. Dîwan bi tîpên Latînî hatiye çapkirin.

Di paşîya dîwanê de ji bona Dîwanê ferhengokek heye. Suretê nusxeya destnivîs a tîpên erebî rupel rupel hatiye kişandin û di vê çapê de hatiye weşandin. Nusxeya destnivîs a tîpên erebî ji alî seyda ve hatiye nivîsandin an jî alî yekî din hatiye îstinsax kirin tam ne kifş e. Lê belê bi qasî ji gotinê Sultan Huseyin Arslan tê fahmkirin îhtîmala mezin nusx a ew destnivîsê Seyda bixwe nivîsandîye.

Dîwan bi malikên jêr destpêdike

Ji hîcr û fîrquetê min dî seher tîrek li cergê da

Xwe bêsewda û huş min dî wekî sekran di cezbê da

Kesê cezbe bi muhbet bit terîqa 'îşqê meslek bit

Bila wî can hesin bit dê fena bit ew di 'îşqê da

Heçî dîtî fîraq wî dît mirin sed car bi çavê xwe

Bixwîn vê ayetê mêze bike remzên xefî tê da (Mele Elî, 2013:13)

Di paşîya wê de malikên jêr hene.

Muellif gundê wî Êrs e, we Bohta

Welat e wî bi korî ev digohta

Bi hemdillahi navê wî jî 'Elî ye

Huseynê wî leqeb hem neclê wî ye

Ricakar e ji guhdaran gelek wî

Bixwinin fatîhê hûn bo rûhê wî (Mele Elî, 2013:280)

Naveroka dîwanê bi piranî li ser şhadeta Hz. Huseyin (x. j. r.) e û li ser wan buyeran e ku têkilîyên wan bi şhadeta wî ve heye.

1.3.2. Wefatname

1.3.2.1. Nêrînek Giştî di Derbarê Wefatnameyê de

Ev berhem li gorî destnivîsa ku li cem me ye di sala 1967an de hatiye nivîsandin. Lewra di serê wê de Seyda dibêje ku “*Menzûmeyek kurdî ye der heqqê wefata pêxember ‘eleyhî we alîhi es-salat û we’s-salam de ye. Çêkirina Seyyîd Mela ‘Elî kurê Seyyîd Mela ‘Ebdu’r-Rezzaq kurê Seyyîd Mela Ehmed kurê Seyyîd Mela Xelîlê Kal e ku ew jî ji welatê Bohta ji gundê Êris rehmetullah ‘eleyhim Ecme’in we’l-qarîin we’s-Sâmî’in. Sal mîladî 1967.*”

Di destpêka destnivîsê de ya li bal me navê vê berhema hanê bi tîpên erebî وَفَاةُ النَّبِيِّ hatiye nivîsandin. Bi tîpên latînî “wafātu’n-nebî” ye. Wateya wê “koçkirina pêxember ji dinê” ye. Li ser çapa tîpên erebî de vê berhema hanê bi ”wefatname” hatiye navdayin. Em jî vî navê hanê tercîh dikin. Lewra ev navê wê meşhûr bûye û munasibtirê zimanê kurdî ye. Çawa ku di malikên jêr de hatiye gotin wefatname li Wanê hatiye nivîsandin. Di binê malika dawîyê de tarîxa nivîsandina wê a koçî 1404 hatiye nivîsandin. Wefatname ji nozdeh beş û çarsed û panzdeh malikan pêk hatiye. Bi malikên jêr destpêdike:

*Em dikin hemd û senaê bo Xuda
Navekî şêrîn e ew navê Xuda
Sed selat û sed selaman ebeda
Ji me daîm bin li rûhê Ehmeda
Hem li ser eshab û alan her zeman
Sed û bîst û çar hezar pêxemberan (Mele Elî,-:1)*

Bi malikên jêr jî bi dawî dibe.

*Wî li Wanê ev kîtab çêkiriye
Ji diyarê xwû wî hîcret kiriye
Gundê wî Êrse esil ew bohti ye
Ew ji we daîm rica û hêvî ye*

Ey birayê muminîn û salihe

Hûn bixûnin bo rûhê wî fatîhe (Mele Elî, -:38)

Beşên wefatnameyê bi dubarekirina malika jêrê ji hev hatiye cudakirin.

Li te û alê te bin daîm mudam

Ya Muhammed sed selat û sed selam (Mele Elî, -:3,9,13)

Beşek bitenê bi çar ayetên jêr hatiye cudakirin.

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ، ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً، فَادْخُلِي فِي عِبَادِي، وَادْخُلِي جَنَّاتِي.

“*Ey nefsa aram û sakin! Bi awayekî tu ji Rebbê xwe razî û Rebbê te jî ji te razî be bizivire bi bal Rebbê xwe, têkevi nav ‘îbadê min û têkev cenneta min*” (el-Fecr/27-30).

Di davîya wefatnameyê de piştî hevoka “*temmet ve bi’l-xeyrî ‘emmet*” her du beytên jêr jî heye.

يَا نَاطِرًا فِيهِ سَلِّ بِاللَّهِ مَرْحَمَهُ عَلَى الْمَصْنُوفِ وَاسْتَغْفِرْ لِكَاتِبِهِ
وَاطْلُبْ لِنَفْسِهِ مِنْ خَيْرٍ تُرِيدُ بِهِ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ غُفْرَانًا لِصَاحِبِهِ

“*Ey kesê li wefatnameyê mêze dike, ji bona nivîskar û mustensîx ji Xweda rahmet û lê borina gunehan bixwaze. Piştî ev ya hanê ji bo xwedîyê vê berhemê tu lêborîn bixwaze û tiştên ku tu ji bona xwe lêborînê dixwazî ji bona wî jî bixwaz e.*” (Mele Elî, 20w).

Li gorî lêkera “*temmet*” tê fahm kirin van her du malikan bi awayekî qetî ne ji mewlûdê ye. Lê belê ev her du malik yên Seydayê Mele ‘Elî ye an jî yên yekî dinê ne, ne kifş e. Îhtîmala mezin yên yekî dinê ne. Lewra hem behsa mûsannif hem jî behsa katib hatiye kirin.

Wefatname li gorî tê zanîn heta niha bi tîpên latînî nehatiye çapkirin. Lê belê li gorî zanîna me ji teref Mela Cafer Varol bitenê hatiye wergerandin bi bal tîpên latînî. Me di vê xebatê de tevî nusxeya destnivîsa tîbên erebî ji nusxeya tîpên latînî jî îstîfade kir. Li Îran bi tîpên erebî di gel dîwana Seyda bi navê “*ax ji derde evînê*” di sala 1406ên koçî de hatiye çapkirin.

1.3.2.2. Naverok

Seydayê Mele ‘Elî wekî helbestvanên dinê di wefatnameyê de beşa yekem ji bona mijarê kiriye muqeddîme.

Çawa ku ji navê berhemê tê fêhmkirin naveroka wê, wefata Pêxember (s. x. l.) e. Lê belê di beşa yekem de di serî de ji bona destpêka mijarê Seydayê Mele ‘Elî ji bulbul re dibêje wexta îşqê hatiye, gul vebûye çî derd û kul û elem û êşên di hindurê te de ye bêje. Mebesta wî ji bulbul ew bixwe ye. Lewra du re dest bi mijarê dike.

*Bêje ey bulbul di ‘îşqê bêje her
Te li dil da hene sed derd û keder
Gul vebûye here tu ser da bixûn
Derdê ‘îşq û muhbetê dil kirye xûn (Mele Elî, -:1)*

Di du van malikan re Seyda bi malikên jêr dest bi mijara xwe dike

Guh bidin da em bikin vê qissetê

*Qedera Rebbê îlahê 'izzetê
Felek û çerxê çewa dewran kirin
Kul û derdê me tejî dinyaya kirin (Mele Elî,-:3)*

Piştî van beytan behsa bêkêrbûn û fanîtîya dinyayê û rehetnedîtina Pêxember (s. x. l.) li dinyayê dike. Beşa yekem bi vî awayî diqe de.

Di beşa duyem de di serî de dibêje Hz. 'Elî rîwayet kiriye ku Hz. Pêxember nexweş dikeve û emrê Hz. Bîlal dike û jê re dibêje ji bona civîna misilmanan gazî bike, Hz. Bîlal emrê wî tîne cî û misliman dicivin, di du re Hz. Pêxember behsa nexweşîya xwe ji wan re dike, hukm û emrê îslamê ji wan re dibêje, di dawîyê de jî bi malikên jêr xatir ji wan dixwaze.

*Hûn emanet bin li Rebb-el 'alemîn
El wîda' ey al û eshab ecme'în
Hûn bizanin dê herim bal Rebbê xwe
Bû me 'aşîq bo liqaa Rebbê xwe (Mele Elî,-:9)*

Di destpêka beşa sêyem de behsa mehzûnbûn û berketina Şehabîyan ji sedem nexweşîya Pêxember, di du re jî behsa bandora nexweşîyê li ser Hz. Pêxember û mehzûnbûna jinên wî ji bona wî tê kirin. Di dawî yê de jî hatina Hz. Fatîme bi bal Pêxember û axaftina wî a ji Hz. Fatîme re tê gotin. Ev beş bi malikên jêr bi dawî dibe.

*Ez di qebrê bê te qet nakim sebir
Rebbê 'alî kirye ferman û emir
Dê ji ehlê beytê mutleq ewwela
Dê tu bê bal min bizane ewwela (Mele Elî,-:12)*

Di beşa çarem de Seydayê Mele Elî behs dike ku Hz. Pêxember tevî nexewşîyê jî ji cemaatê re îmamî kiriye û behs dike ku wî li şehabîyan şîret kiriye. Beşa pêncem de Hz. Pêxember ji bawermendan xwestina helalkirina maf û buyeran dike û tê gotin ku Şehabe Ukkase mafê xwe ji Hz. Pêxember (s.x.l.) dixwaze. Di beşa şeşem de jî çûna Hz. Pêxember bi bal mala xwe ve û hatina Hz. Ezrâil cem wî heye. Beşa heftem de behsa hatina Hz. Cebrâil cem Hz. Pêxember tê kirin. Beşa heştam de behsa ciyê ewê li bê defînkirin heye û behsa ewê wî bişo û li serê wî nimêj bike heye. Beşa heştam de mehzûnbûn û girîna Hz. Fatîme ji bona Hz. Pêxember û axaftina wî digel Hz. Fatîme derbas dibe. Ji her sê beşên din a herî dawî xatîme ye ji bona berhemê, her duyên din yek jê di derbarê girtina ruhê Hz. Pêxember de ye û a di jî munacat e.

1.3.2.3. Zimanê Wefatnameyê

Her berhemên tîn nivîsandin li gorî xwe zimanekî bikar tînin, zimanê hinekan zor û hinekan jî asan e. Em kanin bêjin zimanê wefatnameyê asan e. Hinek bêje û tabîrên di wefatnameyê de zimanê mewlûda Bateyî tîne hişê merivan. Lê belê bi qasî berhama Bateyî zimanê wê ne zor e. Ji bona vê gotina hanê bikaranîna “xeyru’l-beşer, şefîu’l-muznîbîn, fewce fewc, dubarekirina bêjeya ummetê û cudakirina beşan bi dubarekirina beytekê mînak e.

Zimanê Wefatnameyê li gorî helbestên ji taraf Seyadan yên medreseyan hatine nivîsandin ne zimanekî zor e. Zimanekî herikbar e, zelal e û tê fahmkirin. Lewra têkilîya mijara wê bi herkesî re heye û ji sedem vê xalê Seyda xwestîye ku herkes wê fahm bike. Di dawîya wefatnameyê de di malika jêr de amaje bi bal vê armancê ve heye.

*Bi zimanê Kurdî em behsê dîkin
Da biraên me bizanin fehm bikin (Mele Elî,-:37)*

Ji sedem vê taybetîya hanê wefatname bi zimanekî asan hatiye nivîsandin. Bêyî çend îstîara tiştên dinê tîn fahmkirin. Hevok kurt in û hinek bêjeyên hatine bikaranîn tevî ku erebî an jî farisî ne jî wateya wan bi awayekî asan tê fahmkirin. Lewra pirên wan ji berê de ketine nav zimanê kurdî û bûne wek bêjeyên kurdî. Duberakirina hinek bêjeyan an jî bikaranîna bêjeyên hemmane jî bûye sebeb ji bona fahmkirina wefatnameyê. Lewra xwendevan gava wateya peyvekê nizane wateya wê ji bêjeya hemmane derdixe.

Li gorî qenaeta me ji aliyê ziman ve di wefatnameyê de hinek tiştên cuda jî hene. Bikaranîna bêjeyên xerîb ji bona van tiştên me got mînak in. Wekî niha hatina bêjeya “cîgergoşe” di hinek malikan de.

*Ey cigergoşe bizane tu yeqîn
Hate weqt ê emrê Rebb-ul ‘alemîn (Mele Elî,-:12)*

Bêjeya “derbaz” jî bêjekî xerîb e. Di malika jêr de hatiye bikaranîn. Lewra ev bêje bi dengê “*derbas*” hatiye nasîn.

*Belkî bigre destê me derbaz bike
Me xilaske ji ‘ezabê ya Îlah (Mele Elî,-:31)*

Guherandina cîyê lêkeran jî bala mirovan dîkşîne. Di wefatnameyê de lêkerên bi vî awayî hatibin bikaranîn pir in. “*Dikir gazî, kir rîwayet, dikir tedbir û hwd*”. Ev peyv mînak in ji bona hatina lêkerê beriya navê; lê belê mînakên ku nav beriya fiilê hatibin jî hene. Li gorî qenaeta me, hatina lêkeran beriya navan ji sedem taybetîyên helbestê ye. Di malika jêr de cîyê lêkera qebûl û kirye hatiye guherandin.

*‘Ezraîl got min emir kirye qebûl
Kanê Cebraîl digotî ew Resûl (Mele Elî,-:26)*

Carnan ji wisa xwanê dike hinek tabîran Seyda cuda bikaranîye. Di malika jêr de ji bona vî tiştê hanê tabîra “heqqê xwu rakim ji te” mînak e. Ev tiştê hanê ihtîmala mezin ji bona weznê hatiye. Lewra di dewsa tabîra Seyda “heqê xwu ji te bigrim an jî bistînim” tê gotin. Tevî vê şîrova me, ihtîmala ku ev devokek heremî be jî heye. Lewra ev dişîbihe devoka Riha, Semsurê û hwd.

Ez dixwazim heqê xwu rakim ji te

Te li min daye ejî lêxim li te (Mele Elî,-:16)

Seyda bêjeyên erebî, farsî û tirkî jî bikaranîye. Pirsgirêk di bêjeyên erebî û farisî de tune. Lewra ew jî zuda di kurdî de bi cî bûne. Lê di bikaranîna bêjeyên tirkî de pirsgirêk heye. Lewra bikaranîna wan di kurdî de bi cî nebûye. Bêjeyên “dertli, yardimcî” mînak e ji bona vî tiştê me got. Lê bele bêjeyên bi vî awayî jî sedem qafiyê hatine bikaranîn.

*Tu li babê min nexer tu qamçiyê
Pur perîşan û de'îf dertliye (Mele Elî,-:17)*

Di hinek malikan de ji bona wezn û qafiyeyê tabîr an jî bêjeyên zêde jî hatiye bikaranîn. Wekî niha di malika jêr de piştî lêkera “rabû” tabîra “li ser her dû piyan” hatiye.

*Rabû Pêxember li ser her dû piyan
Her dû çavê wî mubarek giriyan (Mele Elî,-:4)*

Hatina tabîra “ser her dû” piyan zêde ye. Lewra wateya jixwe jî lêkera “rabû” tê fahmkirin. Bi vî tabîrê tekîd jî ne xweş e. Lewra carnar li ser her du piyan runiştin jî dibe.

1.3.2.4. Hunerên Edebî di Wefatnameyê de

Bi awayekî giştî li gorî lêkolînavan berhem bi sê uslûban tên nivîsandin. Ew jî uslûbên îlmî, edebî û xîtabî ne. Ev berhema Seydayê Mele Elî çiqas jî bi uslûbekî zanyarî hatibe nivîsandin jî di nava xwe de hinek hunerên wêjeyî dihevine. Jixwe helbest pirê caran bê huner nabe û pirê caran bi zanebûn hunerên di wefatnameyê de hatine îcrakirin. Lê belê çewa me got li gorî uslûbên edebî û xîtabî huner tê de hindik in. Lewra mebesta nivîskar jî vî berhema hanê fahmkirina wefata Hz. Pêxember (s.x.l.) e.

Gava meriv çavê xwe li wefatnameyê digêrîne bi awayekî asan çavê merivan rastî hunerên ku em li jêr diyar dikin, tê. Li gorî tesbîta me herî hunerên pir ku di wefatnameyê de hene îtnab, tîbaq û cînas e. Bi awayekî taybet di beşa yekem de pirtir huner henin. Hunerên di vir de hem jî alîyê wateyê hem jî ji alîyê wêjeyê kûrtir in.

1-Teşbîh

Carnar ji bona bihêzkirina wateyê tiştêk tê şibandin bi tiştêkî dinê. Ê yekem muşebbeh e û ê duyem muşebbehu bîh e. (‘Etîq,-: 258; Ocek, 2019:71) Ji bona teşbîhê bi kurdî bêjeya manendin hatiye bikaranîn. (Ocek, 2019:71). Li gorî tesbîta me, teşbîh di vî berhema hanê de gelek hindik hatiye bikaranîn. Ew jî teşbîhê kûr nînin û wek teşbîhên tabî û sade ne. Seyda di beytekê xwe de dibêje:

*Ew resûlên dost û ehabê di min
Wan nekîr zewq û sefa her wekî min (Mele Elî,-:3)*

Di vî malikê de bi daçeka “wekî” teşbîh hatiye îcrakirin. Ji alîyê wechê şebêhê de, di teşbîhê de wateyeke kûr tune. Di ciyekî din de jî dibêje ku “têne hêstir ji çavê wî wek cemedê”. Bêyî vî teşbîha hanê di teşbîhekî din de jî dibêje “Heliyan mîlak û dil wek cemedê.” Teşbîha dinê ya bikaraniye “Hêstir hatin şubhê av û taviyan” e. Gava meriv li van teşbîhan mîze dike dibîne ku di hemû teşbîhan de yên ku hatine bikaranîn, muşebbeh û muşebbeh û bîh

wek hev in an jî nêzîkî hev in. Pirê caran di teşbîhên di wefatnameyê de bê wechê şebah alîyên teşbîhê yên din hatine gotin. Lê belê di mînaka jêrîn de daçeka teşbîhê nehatiye bikaranîn.

*Xeybetê nekin bibin bo heq bira
Hem bikin hifza lîsanê ji vira (Mele Elî,-:8)*

Carnan teşbîh di terkîbê de çêbûye. Malika jêr ji bona vî tiştê hanê mînakek e.

*Wî Hebîbullahî gotî ey ceger
Şabe min mizgîn li te ey dil şiker (Mele Elî,-:12)*

Di vê malikê de wateya bêjeya “şiker” ne kifş e. Ji bona wateya wê du îhtîmal heye. Ew jî şeker û şûkr in. Gava wateya wê “şeker” be, li vir teşbîh derdikeve holê. Lewra mebest ji tabira “dil şiker” “dilê wek şeker” e. Li wir dil hatiye şibandin bi şeker. Teşbîha li vir nişan dide ku tiştêkî razber ku ew jî dil e hatiye şibandin bi tiştêkî şênber ku ew jî şeker e. Lê belê teşbîh li vir bi qelba gotinê hatibe îcrakirin. Wê gavê teşbîha meqlûb li vir heye û wateya wê “şekerê wek dil” dibe û li gorî vê şiroveya hanê tiştê şênber bi tiştê razber hatiye şibandin. Ev şibandina di vê ravekê de wekî şirovekirina hinek nivîskaran “şurê hunerê” bi “hunerê wek şûr” ye. (Aslanoğlu, 2019: 141).

2-Îstîfare

Îstîfare jî teşbîh e. Lê belê yek ji alîyê teşbîhê di îstîfareyê de nayê gotin. Heman gav daçeka şibandin û alîyê şibandinê jî nayê gotin. (Habbeneke, 2010; II/231) Ji bona îstîfarê bi kurdî dibêjin sparde. (Ocek, 2019: 76). Di wefatnameyê de îstîfare jî teşbîhê pirtir hatiye bikaranîn. Îstîfare di van beşan de pirtir hatiye bikar anîn; Beşa destpêkê, ciyê ku pesnê pêxember dide û ciyê ku behsa êş û kedera şahbeyan dike ji sedem wefata pêxember. Îstîfarê di wefatnameyê de bi piranî ne temsîlî ne. Lê belê hinek îstîfareyên di destpêkê de îstîfareyên temsîlî ne. Malika jêr ji bona îstîfareya temsîlî mînakek e.

*Keliya behra dilê min daye kef
Kelekî ‘îşqê li ser da bûne sef (Mele Elî,-:1)*

Di vê malikê de hezkirin û evîna pir û biheyecan, bizahmet û bihêvî wek şeklekî bi hev re hatiye dîtin û ew jî hatiye teşbîhkirin bi şeklekî ku di wî şekli de derya dikele û ji sedem kelê kef bi ser dikeve û li ser wê deryayê kelek rêz bi rêz bûne.

*Bêje ey bulbul di ‘îşqê bêje her
Me li dil da hene sed derd û keder (Mele Elî,-:1)*

Di vê malikê de îstîfare di bêjeya “bulbul” de heye. Lewra mebest ji bulbul nivîskar e: muşebbehun bîh hatiye gotin. Lê belê muşebbeh nehatiye bilêvkirin.

*Gul vebûye here tu ser da bixûn
Derdê ‘îşq û muhbetê dil kirye xûn (Mele Elî,-:1)*

Di vir de jî di “gul û dil kirye xûn” de îstîfare heye. Li gorî vê şîrovê muşebbehun bîh “gul” e. Muşebbeh jî “şert û mercên” helbestvan qesdkiriyê ew e.

*Hem girî wê rojê erd û asîman
Roj û heyv û hem mekan û hem zeman (Mele Elî,-:33)*

Di vê malikê de tiştên hatine gotin, bi însan hatine teşbîhkirin. Lê belê muşebbeh bîh nehatiye gotin. Ji sedem van tiştên em dibêjin li vir îstîfara meknîyye û tahyîliyye heye.

Di beşa destpêkê de bêjeyên an jî tabîrên “*cama şerbetê, dil kir kebab, meyxane, kul*” hemû ji bona îstîareyê hatine bikaranîn.

Seyadayê Mele Elî bêjeyên “şewitandin û sotandin û hinek bêjeyên ji wan hatine darijtin jî ji bona îstîareyê di çend ciyan de bikaranîye. Bêjeyên “birîndar, reş bû” jî ji bona îstîareyê hatine bikaranîn.

*Şewitande rûh û canê me bi tev
Sotiye qelb û dil û cergê me tev (Mele Elî,-:10)*

Di vê malikê de “şewitandin û sotandin” bi wateya “berketin, êş û bi temamî ji tiştê *tesîrgirtin*” hatiye bikaranîn. Ji van wateyan jî tê fahmkirin ku di “sotandin û şewitandin” de îstîare heye.

Seydayê Mele Elî di derbarê wesfên Hz. Pêxember de di malika jêr de dibêje.

*Hem digot ya ehlê beyta pir kîram
Şemsê ‘alem nûra mîsbahu’z-zelam (Mele Elî,-:23)*

Di vê malikê de bi bêjeya “şemsê alem û mîsbahu’z-zelam” de îstîare hatiye bikaranîn. Lewra “ehlê beyt” hatiye teşbîhkirin bi “rojê” û “ronaya çirayê” ku tarîyê radîke. Îhtîmala ku mîsbahu’z-zelam “Quran” be û ehlê beyt jî ronayîya Quranê be. Yanê Quranê tînin cî û jî ji bona mirovan dibe wek ronayîyê. Encama vê şîroveya hanê jî li vir hebûna îstîareyê ye.

Di malika jêr de bi bêjeya “*padîşah*” îstîare hatiye bikaranîn. Lewra pêşdabûna Hz. Pêxember ji aliyê manewî ve li hember hemî mexlûqan bûye sebebê şibandina wî bi padîşahan. Lewra padîşah jî ji aliyê tiştên maddî li pêşîya mirovan e.

*Padîşahê cumle zerratê cîhan
Serwerê cumle resûl û enbiyan (Mele Elî,-:2)*

Şîroveya ku ji aliyê huner ve me ji bona malika jor kir, ji bona malika jêr jî em kanin bêjin. Lewra bêjeya “*padîşah*” û “*şah*” wek hev in.

*Têr nexarî carekî şahê cîhan
Daîma birçî û tî bû ew heman (Mele Elî,-:3)*

Di malika jêr de bi bêjeya “bikujin” îstîara musarraha û tebiyye hatiye îcrakirin. Sebebê vê şîroveya hanê wateya bêjeya “bikujin” e. Lewra wateya wê “bê tesîr bikin, bê bandor bikin” e.

*Hem li nefsa xwe bibin xwey daîma
Bikujin şehwet û nefse daîma (Mele Elî,-:8)*

3-Cînas

Cînas di wêjeyê de hunerekî meşhur e. Mebest ji cînasê tevî cudatîya wateyê wekhevbûna du peyvan ji aliyê deng ve ye. Wekhevbûna deng di cureyê de di şekil de di hejmar û rêzbûna herfan de be, dibe cînasa tam. Lê belê wekhevbûn di yek ji vana de tunebe jê re tê gotin cînasa naqis (el-Haşimî, 2012; 293).

Di wefatnameyê de wekhevbûna dengê peyvan pir heye. Lê belê hinek ji wan ne cînas in. Lewra wateya wan jî wek hev e. Ji sedem vî tiştê hanê ew tekrar in. Tevî ku ev tekrar in dîsa jî di wefatnameyê de cînas gelek hatiye îcrakirin û bi piranî cînasên naqis in. Cînasên di wefatnameyê de hatine li gorî tesbîtên me, peyvên wan di paşîya her du ristên beytan de tên. Carnan di wateya peyvên ji bona cînasê hatine bikaranîn gelek ihtîmal hene. Lewra dibe ku wateya wan wek hev be û dibe wek hev nebe jî. Hatina bêjeya “der” di malika jêr de ji bona vê

şîroveya me mînakeke qenc e. Peyva “der” di rista yekem de du wate jê re mumkun e. Dibe ku bi wateya “ciyê ku mirov tê de dikeve hundirê xanî” be û dibe ku bi wateya “dervayê xanî” be. Cînasa di vê malika jêr de ji bona cînasa tam mînak e. Cînasên di wefatnameyê de gelek hindik in.

Gotî Ya Fatîme ew kî bû li der

Îzna wî nadî venakî bo wî der (Mele Elî,-:24)

Wateyên bêjeyên ku cînas bi wan hatine bikaranîn carnana nêzîkî hev in; Carnan jî dijberî hev in. Di her du ristên yekem de di navbera “selah” û “felah” cînasê naqis heye. Lê belê wateyên wan nêzîkî hev in. Di her du ristên duyem de di navbera wateyên bêjeyên “nar” û “yar” de dijberî heye.

Hem ji bona emîrên ehlê salah

Ta’etê kin da bibin ehlê felah

Her bixwazin cennetê daîm ji nar

Xwe hîfzkin da bibin hun dost û yar (Mele Elî,-:6)

Di hinek mînakên cînasê de peyvên ku daîm bi hev re tên bikaranîn ji bona qafîyeyê ji hev hatine cudakirin. Di malika jêr de cudakirina bêjeyên “erş” û “ferş” ji hev, ji bona qafîyeyê ye.

Bû te çêbûn asîman û erd û ‘erş

Cennet û fîrdews û hem kursiyy û ferş (Mele Elî,-:3)

Pîrên bêjeyên mînakên cînasê di wefatnameyê de ji alîyê wateyê de di navbera wan de dijberîtîya an jî nêzîkîbûna wateyê tune. Wekî bêjeyên “digot” û “disot”.

Rawiyan kirne rîwayet wan digot

Gotina wan qelb û cergê me disot (Mele Elî,-:3)

Di vê malike de bêjeya “der” a yekemin ji du wateya re di selih e. Yek jê derva a di jî derî ye.

Dil vekir dergah li meyxanê bira

Serxweş û sukranê ‘îşqê me bira (Mele Elî,-:1)

Di vir de bêjeya “bira” nîvê yekem de dibe ku di wateya “rast, heqîqî” de hatibe bikaranîn. Li gorî vê şîrovê cînasa tam di vê malikê de heye. Lê belê ku bi wateya “ew kesê ku ji dê û bavê meriva ye” be cînas tune. Hinek mînakên cînasên ku di wefatnameyê de ne meşhur in. Wekî niha hebîb-tebîb, herb-derb.

Bêyî mînakên me li jorê got, di wefatnameyê de cînas di navbera bêjeyên jêr de jî heye.

“Fîrî-bîrî, sef-kef, bijî-tijî, biket-diket, emîr-esîr, bira-vira, bira-sira, hebîb-kebîb, hebîb-tebîb, melek-gelek, herb-derb, helal-zelal, fatîme-xatîme, girî-fîrî, eman-zeman, heman-zeman, disot-digot, mal-bal, melek-felek, ne’îm-nedîm, tev-şev, herî-berî, bin-cin, tev-sev, dida-dida, girîn-fîrîn, birîn-girîn”.

4-Tîbaq

Mebest ji tîbaqê bikaranîna du bêjeyên dijmane bi hev re ye. Dijbertî caranan di wateya bêjeyan bixwe de heye û carnana jî bikarîna daçekên neerênîyê derdikeve holaê. (et-Teftâzânî, 2005; 136; Aslanoglu, 2019;) Hunerê tîbaqê ji wan huneran e ku gelek caran di wefatnameyê de hatiye bikaranîn. Tîbaqên ku Seydayê Mele ‘Elî di wefatnameyê de bikarînye pîrî caran di

navbera navan de ye û tîbaqên îcabî ne; hindik be jî tîbaqên di navbera lêkeran û selbî jî hene. Mînakên tîbaqê yên di wefatnameyê de pirî caran wek mînakên berhemên dine ne. Wekî, erd-asîman, şev-roj, şerq-xerb, îns-cîn.

Li gorî qenaeta me ji aliyê tîbaqan ve hinek cudatî di wefatnameyê de heye. Yek ji wan kêmbûn an jî tunebûna mînakên tîbaqê yên rûhî ye. Bi tabîreke dinê bi piranî mînakên wê şênber in ne razber in. Li gorî qenaeta me sebeba vê taybetîya hanê mijara berhemê ye. Lewra bûyera wefatê asteng e ji bona peyvên di wateya wan de ku kêfxweşî heye.

Li gorî tesbîta me cudatîya duyem hinek mînakên ku nivîskar bikaranîye di berhemên din de tune ye an jî pir kême e. Wekî tîbaqa di navbera melek û cin de. Cudatîya sêyem jî îcrakirina tîbaqê di navbera sê bêjeyan de ye. Lewra dîsa bi qasî tesbîta me ya di berhemên wêjeyî de û di pirên berhemên de tîbaq bi tenê di navbera du bêjeyan de hatiye bikaranîn. Lê belê di wefatnameyê de tîbaq di navbera bêjeyên “erd, asîman, zemîn” de hatiye bikaranîn. Çawa ku di malika jêr de bêjeya zemîn bi wateya erdê tevî ku wateya wê jî ne cuda ye dîsa hatiye bikaranîn.

Ehlê erd û asîman û hem zemîn

Te'ziyê bo wî dikin tev kirne şîn (Mele Elî,-:26)

Di malika jêr de jî tîbaq di navbera sê bêjeyan de hatiye. Lewra tîbaq di navbera “mêr, zaro û jin” de hatiye û wateya her sêya jî ji hev cuda ye.

Ketine ber mil dihatin muminîn

Mêr û zaro hem jinan tev kirne şîn (Mele Elî,-:22)

Di malika jêr de jî tîbaq di navbera sê bêjeyan de çêbûye.

Ew Resûlê ins û cin û hem melek

Fatime aniye nêzîng xwû gelek (Mele Elî,-:12)

Carinan di mînakên tîbaqê de yek ji aliyê tîbaqê ve, bêjeyek erebî û yek jî kurdî ye. Wekî derbasbûna zahir û wendabûnê di malika jêr de bi hev re.

Heq hiqûq nabin ku qet winda bibin

Xêr û şer wê rojê dê zahir bibin (Mele Elî,-:6)

Carnan jî her du bêje jî kurdî nîne. Hatina “leyl” û “nehar” di malika jêr de mînak e ji bona vê xala hanê.

Hûn ji Rebbê xwe nebin xafil tu car

Hem 'îbadet hûn bikin leyl û nehar (Mele Elî,-:15)

Di wefatnameyê de hinek mînakên tîbaqê ji carek zêdetir hatine û hinek jî carek bitenê hatine. Roj-şev, mêr-jin, erd-asîman di çend ciyan de derbas dibe.

Camîyan hun daîma te'mîr bikin

Ji 'îbadet şev û roj xalî nekin (Mele Elî,-:8)

Di hinek mînakên tîbaqê de jî îhamu't-tîbaq heye.

Hem bizanin ew Xudayê 'izzetê

Razî nîne hun bikin me'siyyetê (Mele Elî,-:8)

Li vir di navbera 'izzetê û me'siyyetê dijbertî û hembertî tune ye. Lê belê me'siyyet dibe sebebê zilletê. Ew ji dijberê 'izzetê ye. Ji sedemê vê taybetîya hanê li vir îhamu't-tîbaq heye.

Bêjeyên jêr jî bi tîbaqtî di wefatnameyê de hatiye bikaranîn.

“Erd-asîman, cennet-cehennem, biçûk-mezîn, şerq û xerb, mêr û jin, xeyr-şer, bikin-nekin, roj-şev, bab-da, helal-heram, leyl-nehar, nedin-bidin, emir-esir, ‘am-xas, digot-negot, buxd-hubb, dest-ling, alîm-cahîl, bixwazî-nexwazî, xeyr-guneh, roj-hîv, cîn-melek, qedem-ser”

5-Pirs

Pirs di eslê xwe de ji bona xwestina hînkirina malûmatekê hatiye bikaranîn. Lê belê pirs ji bona hinek armancên din jî tê bikaranîn ku ji wan re wateyên mecazî tê gotin (et-Teftâzânî, 2005:203,212). Çawa ku tê zanîn di helbestê de jî di pexşanê de jî pirs gelek giring e û tê bikaranîn. Di wefatnameyê de jî Seydayê Mele ‘Elî hevokên pirsê bikaranîye. Lê belê di wefatnameyê de pirs, pirî caran di wateya xwe ya rasteqîn de nehatiye îcrakirin. Lewra gelek caran pirs ji bona hinek mebestên din hatiye bikaranîn. Wekî niha teqrîr, neerênî, taacub, lewme.

Ev çi hal e bêje bo min ey hewar

Cerg û mêlaka me bûne pare par (Mele Elî,-:11)

Pirs di vê malikê de di wateya xwe a rasteqîn de hatiye bikaranîn. Lewra Hz. Fatîm (r.x.l.) dixwaze rewşa Hz. Pêxember nîşan bide.

Ummeta min dê çewan bit halê wan

Pur de’îf in wê çewan bit halê wan (Mele Elî,-:28)

Di vê malika jor de pirs ji bona diyarkirina tiştên di dil de hatiye îcrakirin.

Tu nizanî ev Resûlûllah e qey

Ma nizanî ev Hebibûllah e qey (Mele Elî,-:17)

Di vê malikê de jî pirs ji bona lomekirin lê muxatebê hatiye bikaranîn. Bêjeya qey teeccubê jî tîne hişê guhdaran.

Tê çewan lêxî ne şerm û ne heya

Kanî ew ‘ehda te gel wî ka wefa (Mele Elî,-:17)

Di vê malika jor de em kanin bêjin pirs ji bona çend armancan hatiye bikaranîn. Ew jî lewme ye, şaşmayîbûn û neerînî ye. Lewra mebest ji nivê duyem “tunebûna ahd û wefaya” wî ye. Van tiştên hanê ji bona malika jêr jî hene.

Dê çewan destê te bigre qamçiye

Tu heya nakî ji Rebbê Barî ye (Mele Elî,-:18)

Di malika jêr de jî bêjeyên pirsê hene. Lê belê ji bona înkare hatiye. Lewra mebest ji pirs “kes nizane” ye.

Hate saqî daye cama şerbetê

Kî dizanî kar û sira muhbetê (Mele Elî,-:1)

6-Nîda

Li vir mebest ji nîdayê gazîkirine. Gazîkirina mirovan jî pirî caran bi wateya rasteqîn hatiye bikaranîn. Hinek caran jî bi wateyên mecazî hatiye îcrakirin. (Çağmar, 2013: 85). Di wefatnameyê de nîda pir heye. Carnan di wateya xwe a rasteqîn de û carnan jî di wateyên mecazî de hatiye bikaranîn. Nîdayên di wefatnameyê de pirî caran ji bona Hz. Pêxember e. Di hinek ciyan de jî ji bona muminan an jî ummetê ye. Hinek caran jî ji bona cemadata ye. Wekî hunerê îstîfârê hatibe îcrakirin. Di çend ciyan de bêjeya “eyyuha” ji bona nîdayê derbas dibe. Nîda pirî caran bi daçeka “ya” hatiye bikaranîn û di hinek ciyan de jî daçeka “ey” hatiye. Di

malika jêr de jî “hey hewar” ji bona nîdayê hatiye bikaranîn û mebest ji vê nîdayê aşkerekirina huznê ye.

Hey hewar û hey hewar û sed hewar
Ummeta min vaye dê ez kim fîrar (Mele Elî,-:5)

Di malika jêr de jî nîda ji bona aşkerekirina êş û derd e.

Fatîme girya digot ey ah û ah
Ah ji derdê te Muhemmed ah û ah (Mele Elî,-:34)

Di malika jêr de nîda ji bona duaê ye.

Tu bi heqqê Mustefa kî ya Îlahî
Hem bide bo xatirê wî ya Îlahî (Mele Elî,-:34)

7-Îcâz

Du cureyên îcâzê hene. A yekem ku bê hezfa tiştekî derdikeve holê. Lewra di vê îcâzê de bi gotinek kurt wateyên pir tîn fahmkirin. A duyem jî tevî hezfa gotinê wate kêr nayê fahmkirin. (Çağmar, 2013: 131, 132).) Di wefatnameyê de îcâz jî wek hunereke wêjeyî hatiye bikaranîn. Lê belê di wê de îcâz li gorî îtnabê pir kêr dimîne. Lewra ev berhema hanê ji bona ji alîyê herkesî ve bê xwendin û fahmkirin hatiye nivîsandin. Pir bikaranîna îcâzê ji vê armancê re dibe manî. Li gorî tesbîta me îcâza di wefatnameyê de pirî caran bi hezfkirina navan an jî lêker û herfan hatiye îcrakirin. Di malika jêr de herf û lêker hatiye hezfkirin. Lewra di dewsa “ez kim” “ezê bikim” xweştir e.

Hey hewar û hey hewar û sed hewar
Ummeta min vaye dê ez kim fîrar (Mele Elî,-:5)

Di malika jêr de jî daçek a “wek” kêr maye. Lewra eslê wê “wek bira” ye. Lê belê di teşbîhan de daçek a şibhandinê caran nayê bikaranîn.

Xeybetê nekin bibin bo heq bira
Hem bikin hîfza lîsanê ji vira (Mele Elî,-:8)

Di vê beyta hanê de jî lêker nehatiye gotin. Lewra ji sedem weznê beriya “feleka min” lêkera “gotin” pêwîst e ku hebe. Lê belê nehatiye bilêvkirin.

Fatîme girya dikir wê ah û zar
Feleka min zivirî çep ey hewar (Mele Elî,-:12)

8-Îtnab

Îtnab hunerekî edebî ye û mebest jê tevî bê kêmanîyeke wateyê pîrbûna bêjeyan ji wateyê ye. Gelek cureyên îtnabê hene. (et-Teftâzânî, 2005; 280). Îtnab di axaftinan û berheman de pir cî digre. Seydayê Mele’Elî jî di vê berhema xwe de îtnabê pir îcra kiriye. Em kanin bêjin di wefatnameyê de îtnab ji temamê huneran pirtir e. Lewra ji du sê malikan yekî de mîna keke îtnabê heye. Carinan di malîkekî du an jî sê mînakên îtnabê heye. Li gorî qenaeta me sebebê pîrbûna îtnabê di wefatnameyê de yê herî girîng xwestina şidandina wateyê û riayeta qafiyeyê ye.

Di wefatnameyê de îtnab bi çend cureyên xwe derbas dibe. Bi awayekî gelemperî em dibêjin ku hatina îtnabê de wefatnameyê bi tîrê, tezyîlê, tekîd û am-xasê ye.

Tekrar

Di wefatnameyê de tekrar bi du rêya hatiye îcrakirin. Yek jê tekrara wateyê a duduya jî tekrara bêjê an jî hevokê ye.

Tekara Wateyê

Mebest ji tekrare an jî dubarekirinê hatina bêjeyê an jî hevokê ji carek zêdetir e. Di wefatnameyê de tekrar carna bi dubarekirina wateyê hatiye holê. Ev îtnab hatina manayek bi du peyvên cuda hatiye îcrakirin. Di berhema Seydayê Mele 'Elî de di navber cureyên îtnabê de herî pir ev cure ye. Carnan bêjeyên wateya yê ku tîen tekrarkirin hemû ji alîyê wateyê ve wek hev in. A dawî bi temamî wateya bêjeya beriya xwe îfade dike. Lê hinek caran jî di navber bejêyan ji alîyê wateyê ve cudatîyek hindik heye.

Gul vebûye here tu ser da bixûn

Derdê 'îşq û muhbetê dil kirye xûn (Mele Elî,-:1)

Di vê malikê de wateya muhbet û 'îşqê di netîcê de yek in. Cudatî hindikbûn û pîrbûna hezkirinê ye.

Dil û qelb û niyetê fasid nekin

Li 'îbadan zulm û kîbrê hun nekin (Mele Elî,-:8)

"Dil" û "qelb" ji alîyê wateyê ve wek hev in. Ji sedem wek hev in wate hatiye dubarekirin.

Van bêjeyên jêr mînakên ji bona dubarekirina wateyê di wefatnameyê de "hemd-sena, derd-keder, dost-ehbab, zewq-sefa, derd-kulan, ah-figan, ah-zar, zor-cebir, derd-elem, jar-'elîl, êş-derd, cerg-mêlak, ferman emir, merez-serêş, ehl-al, şîn-zari, tali-bext, xayîn-bêbext, xulam-ebîd, kar-kesb, nobet-dewr, sebr-qerar." Hinek ji vanan wateya wan û a beriya wan tam ne wek hev be jî; pir ne durî hev in jî; carnan bikaranîna yekî ji wan kafî dibe.

Tekrara peyvê

Di wefatnameyê de bi tekrara peyvê jî îtnab hatiye îcrakirin. Tekrar ji alîyê lafzê ve carinan bi bêjeyan carinan jî bi hevokan hatiye. Her du malikên jêr ji bona vê taybetîyê mînak in. Malika yekem di navbera beşan de hatiye dubarekirin û di a duyem de tekrara bêjeyan heye.

Li te û alê te bin daîm mudam

Ya Muhammed sed selat û sed selam (Mele Elî,-:3)

Hey hewar û hey hewar û sed hewar

Ummeta min vaye dê ez kim fîrar (Mele Elî,-:6)

Bêjeyên hatiye dubarekirin carnan nav in carnan jî lêker in. Li gorî tesbîta me lêker di hinek ciyan de ji alîyê erênî û neyînî ve ji hev cuda ne.

Wî ji bona zewceê qet hal negot

Zû di xweste Fatîme ew bê digot (Mele Elî,-:11)

Dîsa tiştên ku berketin û mahzûnîyet îfade dikin ji du caran pirtir hatiye. Wekî bêjeyên "hewar" û "ummetî" ku ev tiştê hanê di malikên jêr de diyar e.

Dîsa wî got xatirê we ummetî

Ummetî ey ummetî ey ummetî (Mele Elî,-:33)

Bêje û tabirên li jêr jî mînakên ji bona tekrara deng: “ *Xuda, el-weda, sed salat û sed salam, es-Salat, salam, ummetî, daima, didî, par, ewwela, hêdî, tiyûr, rabbe xwe, ax, hiqûq, muxlis, bölük, fewc, mewc, bikin, bin, digot* ”

Tekîd

Îtnab bi anîna hinek gotinan e ku ew gotin bi tînê ji bona bihêzkirinê an jî quwetkirinê tîn bikaranîn. Li vir mebesta me ji tekîdê jî ev e. Seydayê Mele ‘Elî ji bona vê armancê bêjeyên “*ecmeîn, tamam, daim, tu car, her, qet, hemî, hemîyan, tev, pir, gelek û hwd bikaranîye.*” Ev bêjeyên hanê gava di hevokê de tîn bikaranîn ji bona wê wateyekî nû dernakevin holê; Ev bêjeyan bitenê wateyên berê ku di hevokê de heye pirtir bi hêzdike û di derbarê wateyê de gumanek hebe jî ji holê radike. Ji ev xala hanê bikaranîna wan em dibêjin ji bona tîkîdê ye. Ev tekîd dikeve binê îtnabê.

Hun emanet bin li Rebb-el ‘alemîn

El wîda’ ey al û eshab ecme’în (Mele Elî,-:9)

Di vê malika jor de bêjeya “*ecmeîn*” îtnab e û bi sedem tîkîdê hatiye. Di malika jêr de bêjeyên “*hemî*” û “*temam*” jî wek bêjeya “*ecme’în*” hatiye bikaranîn. Wateya bêjeya “*hemî*” û “*ecme’în*” wek hev e. Lê belê yek jê bi zimanê erebî ye; yek jê jî bi zimanê kurdî ye.

Mal û canê min tamam qurban te bin

Bab û da ewlad hemî heyran te bin (Mele Elî,-21)

Van bêjeyên ku li jor derbasbûn bi piranî ji bona tekîda navan e. Lê belê di nav wan de yên ji bona tekîda lêkeran jî hene. Hinek ji wan jî dibe ku tekîd be ji bona lêkeran û navan tev.

El wîda’ wî hem digota wesselam

‘Ezraîl wî kir wezîfa xwû tamam (Mele Elî,-:33)

Li wir bêjeya tamam ji bona lêkera “*kir wezîfe*” tekîd e. Lê belê ev bêje di malika jêr de ji bona nav tekîd e.

Bab û da û can û malê me tamam

Tev bibin qurban ji bo te ya Îmam (Mele Elî,-:21)

Tekîdkirina peyva “*temam*” ji bona peyvên “*bab, da, mal*” ve diyar e.

Al û eshaban tamam kir ah û zar

Ya Resûlûllahî wan go: ey hewar (Mele Elî,-:34)

Di vê malikê de ji bona peyva tamam du îhtîmal hene. Lewra dibe ku ji bona “*kir ah u zar*” tekîd be û dibe ku ji bona “*al, eshaban*” tekîd be.

Tezyîl

Tezyîl bêjeyek Erebi ye û di zanista belaxatê de mebest jê anîna hevokên ku wateyên wan yek e an jî nêzîk hev e. Ji hevoka duyemîn re hevoka tezyîlê tê gotin. Sedemê bikaranîna hevoka duyem hêzkirina wateyê ye, di wefatnameyê de jî tezyîlên hatine bikaranîn ne derbû mesel in û bitenê wateya hevoka yekemîn hatiye şidandin û bihêzkirin. (el-Haşimî, 2012: 169).

Di her sê malikên jêr de rista duyem çiqas bêjeyên wê ji bêjeyên rista yekem cuda be jî ji aliyê wateyê ve di navbera wan de tu cudatî tune.

Heq hiqûq nabin ku qet winda bibin

Xêr û şer wê rojê dê zahir bibin

*Ehlê Beytê daîma hun hezbikin
Hem nekin buxdê dilê wan xweş bikin*

*Derd û meqsûda me ev bû ya hebîb
Emel û xayê me ev bû ya tebîb (Mele Elî,-:6)*

Umûm-Xusûs

Cureyêk îtnabê jî bihevrehatina tiştên gelemperî û taybet e. Di vî cureyî de carinan tiştên gelemperî beriya yê taybet tî û carinan jî tiştên taybet beriya yê gelemperî tî. (el-Hasîmî, 2012: 166). Di wefatnameyê de ev her du awayê îtnabê em dibinin. Bêjeyên cînan û firdews an jî cennet û firdews bi her du awayan jî hatiye bikaranîn. Di malika jêr a yekem de bêjeya cennet ku xwedîyê wateyek gelemperî ye beriya bêjeya firdews hatiye bikaranîn ku wateya wê jî wateyek taybet e. Lê belê malika duyem de bêjeya firdews beriya bêjeya cînan ku wateya wê cennet e, hatiye.

*Bû te çêbûn asîman û erd û 'erş
Cennet û firdews û hem kursiyy û fers*

*Vekirin derahê her heft asîman
Hem muzeyyen bo te firdews û cînan (Mele Elî,-:27)*

Malika jêr jî ji bona bikaranîna 'umûm û xusûsê bi hev re mînak e. Lewra di pêşîyê de peyva "kinc" hatiye bikaranîn û di paşîyê de jî "qeftan, kiras" hatine. Kinc bêjeyek e ku wateya "qeftan û kiras" jî dikeve binê wê.

*Kinc û qeftan û kiras qet tune bû
Nav milê min tazî bû perde nebû (Mele Elî,-:19)*

Di wefatnameyê de wekî din jî mînak ji bona umûm û xusûsê hene. Al-ashab, enbiya-salihîn, fasiq-cahilan, cubbe-lîbas, sal-zaman hemû ji bona umûm u xusûsê mînak in.

*Hem li ser eshab û alan her zeman
Sed û bîst û çar hezar pêxemberan (Mele Elî,-:1)*

9-Hinek Hunerên dinê di wefatnameyê de

Di wefatnameyê de bêyî hunerên me behsa wan kir hinek hunerên din jî hene. Lê belê ew gelek hindik in. Ew jî mecazê mursel, mecazê eqlî, kînaye û îqtîbas in. Di beyta jêr de bi bêjeya tasek mecazê mursel hatiye îcrakirin. Lewra "tas" mahal e; Lê belê hal hatiye qesdkirin. Ew jî "av" e.

*Em vexwûn tasek ji cama kewserê
Da ji destê wî mubarek ya Îlah (Mele Elî,-:37)*

Di "ji sewda û 'eqil berze kirin" de mecaza eqlî heye. Lewra tiştên di malikê de derbas dibin mirovan ji eqil durnax e lê belê dibe sebeb ji bona durketina ji eqil.

Di her du malikên jêr de bêyî gotin lêkera "girî" hatiye îsnadkirin bi bal hîv, roj hwd. Ew nagirîn tiştên di wan de ye digrîn, wê demê di van malikan de mecaza eqlî heye.

*Mereq û derdê me pur zêde kirin
Em ji sewda û 'eqil berze kirin
Hem girî wê rojê erd û asîman
Roj û heyv û hem mekan û hem zeman (Mele Elî,-:10)*

Di malika jêr de bi “*hadîmu’l-lezzat*” kînaye hatiye bikaranîn. Lewra mebest jê “*mirin*” e. Di “*hadîmu’l-lezzat* de îqtîbas jî hatiye bikaranîn.

Da ji destê wî mubarek ya Îlah
Hadîm-ul lezzat e ew ser vê dine (Mele Elî,-:24)

Bi tabira “*xeyru’l-beşer*” telmîh hatiye îcrakirin. Lewra tê de îşaret bi bal hedîsa ku Hz. Pêxember dibe şefaatkar ji bona mirovan ve heye. (bnr.; el-Bexewî, 1983: XIII/204). Çawa di hedîsê de derbas dibe ku yek ji pêxemberan ji bona şefaatê cesaret nake; Hz. Pêxember bitenê cesaret dike.

Mustefa go Fatîme ey xûn ceger
Roja heşrê her ez im xeyr-ul beşer (Mele Elî,-:27)

Di malika jêr de jî telmîh heye. Lewra bi peyva “*la yenam*” telmîh bi bala ayeta sureyê beqere a 255 ve heye ku dibêje “xew ji bona Xweda tune”.
Kibriya û hem beqa û hem dewam

Layiqin ew bo Xûdayê la yenam (Mele Elî,-:27)

Encam

Seydayê Mela ‘Elî yek jî wan Seydaya ne ku bi dersdayînê bitenê qîm nekiriye û berhem jî nivîsandiye. Seyda ji malbatekê bûye ku ew malbat ji alîyê olî û zanistî ve pêşda bûye û seyyîd bûye. Seyda li gorî dever û zemanê xwe dest bi xwendina zanistên olî kiriye û di du re melatî kiriye. Lê belê bêtî van tiştan li hember pirsgerêkên gelê xwe jî mirovekî pir hişyar bûye û ji xwe re kiriye derd. Du berhem bi zimanên Kurdî nivîsandiye ku ev, taybetîya wî nişanî me dide. Her du berhemên wî yek jê “*Ax ji Ber Evînê*” ye. A din jî “*Wefatname*” ye.

Wefatname ji çarsed û panzdeh malik û donzdeh beşên pêk tê. Mijara wê wefata Hz. Pêxember e. Tê de behsa nexweşîna Hz. Pêxember tê kirin. Di du re behsa rêbaz û rêçîkin îslamî û exlaqên îslamî derbas dibe. Êş û zehametîya ku Hz. Pêxember ji sedem nexweşîna wefatê kişandiye tê behskirin. Hinek buyerên beriya wefatê derketîye holê nimêja li pêşîya sehabeyan û mesela Sehaba Ukkaş jî tê de heye. Bêtî van tiştan hatina Hz. Ezrâil û Hz. Cebrâil bi bal Hz. Pêxember jî hatiye gotin. Di dawîyê de jî piştî wefatê defînkirin, nimêja li ser Hz. Pêxember û şuştîna wî bi awayekî kurt ji xwendevanan re hatiye diyarkirin.

Wefatname ji alîyê uslûbê ve uslûbeke zanistî bikaranîye. Ji sedem vê taybetîyê zimanê wê li gorî gel gelek ne zor e. Dibe carinan hinek bêjeyên farisî û erebî derbas bibe jî pirî caran bi alîkarîya hinek hevok û bêjeyên din tê fahmkirin. Kesê ku mesela wefata Hz. Pêxember zanibe fahmkirina wefatnamê jê re giran nayê. Di wefatnameyê de tevî uslûbeke zanistî hatiye pejirandin, hunerên edebî jî têra xwe hene. Ji huneran herî pir îtnab hatiye bikaranîn. Lewra îtnab bi çend cureyên xwe di wefatnameyê de cî girtiye. Di nav wan cureyan de di serî de dubarekirina wateyê, di dû re dubarekirina deng e. Dubarekirina wateyan pir zêde ye. Ji bona vê armancê hinek bêje û hevok pir hatine bikaranîn. Bê tkrarê tezyîl, tekîd, umûm û xusus jî bi awayekî zêde derbas dibin. Hevokên pirsan û nîda jî di wefatnameyê de gelek in.

Di wefatnameyê de îstâre, teşbîh û kinaye kêr in. Bi taybet kînaye çend mînak bitenê ne. Teşbîhên di wefatnameyê de gelek kûr nîn in. Lê belê îstîfara bi cureyên xwe yên cuda di wefatnameyê de cî girtiye û hinek jê ji alîyê wateyê ve gelek kûr in. Hinek ji wan jî em kanîn

bêjin li cîyek dinê tune. Cînas jî bi awayekî balkêş di wefatnameyê de cî girtiye û mînakên wê pir in. Tîbaq jî wek cînas ji aliyê Seydayê Mela ‘Elî ve pir hatiye bikaranîn carinan tîbaq di navber sê tiştan de hatiye û hinek mînak jî em kanin bêjin ku di wefatnameyê de bitenê heye. Bêyî van hunerên me got, hindik be jî hinek hunerên din jî di wefatnameyê de hatine bikaranîn. Îcâz, iqtîbas, telmîh, mecazê eqlî, mecazê mursel hwd.

Wefatname berhemek e ku ji aliyê wateyê ve jî û ji aliyê gotînê ve jî bandora xwe li xwendavanan dike û bi feyde ye û ji aliyê mirovên dindar û ziman û wêje hezkîrox ve pir hêja ye.

ÇAVKANÎ:

- Adak, abdurrahman (2019), Teşeyên Nezmê Di Edebîyata Kurdî ya Klasîk de, İstanbul, Nûbihar.
- Aslanoglu, Osman (2019), Di Mem û Zînê de Hunerên Mecazî, e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi, Cilt:11, (sayı:1), ss. 137-149.
- el-Bexewî, (1983), Şerhu’s-Sunneti, thq., Şu‘ayb el-Arnawût-Muhammed Zuheyr eş-Şawîş, Dimaşq, el-Mektebetu’l-İslamîyye.
- Ebdulaziz ‘Etîq, (t.y), ‘İlmü’l-me‘ânî, el-Beyân, el-Bedî‘, Beyrut Daru’n-Nahdati’l-Erebîyye.
- Ebdurrahman Habbeneke, (2010). El-Belaxatu’l-Arabîyye ve usushâ, Dimaşq, Daru’l-Qalem.
- Çağmar, M. Edip (2013), Alıştırmalarla Belagat, İstanbul, Ravza Yayınları.
- Ertekin, Zahir (yayınlanmamış), *Kürtçe Siyer Yazıcılığı Üzerine*, Van 2021.
- Ehmed el-Haşîmî (2012), Cewahîru’l-Belaxa, Beyrut Muessetu’l-Kutubi’s-seqafîyye.
- Ocek, Nezir (2019), Dersên Edebîyata Kurdî, Ankara, Sitav Yayınları.
- Se‘duddîn et-Teftâzânî (2005), Muxtesaru’l-Meanî, Dimaşq Mektebetu’s-sahabe.
- Seyyîd Mele Elî (2013). Ax Ji Ber Evînê, İstanbul Doz Yayıncılık.
- Toprak, Faruk (2004). Mersiyye, DİA, (Cilt: 29, SS.215). İstanbul.